

ERDOĞAN TAŞTAN**

Âyînezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî'nin "Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî" Adlı Eseri*

Âyînezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî's Work
Named "Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî"

Ö Z E T

17. yüzyıl müelliflerinden biri olan Âyînezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî (ö.1688-89) hakkında biyografik kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. Osmanlı ulemâsından Halvetî tarikatına mensup bir zât olan müellifin çoğu şerh ve hâşiye türünde yazılmış beş mensur eseri vardır. Bu eserlerden biri Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî'dir. Âyînezâde bu eserde Sofyalı Süleymân Rüsûhî (ö.?)'nin 13 beyitten meydana gelen "-â nedir" redifli şiirini şerh etmiştir. Bazı tasavvufî sualleri ihtiva eden şiir için yazılan bu şerh, oldukça mufassal bir şerh görünümündedir. Eserin çeşitli kütüphanelerde kayıtlı beş nüshası tespit edilmiştir. Müellif beyitleri şerh ederken çeşitli tasavvufî, kelâmî, fikhî konuların yanında tefsir ve hadis ilmiyle ilgili meselelere de değinmiş, eserini geniş bir ilmi zemine dayandırmıştır. Eserde "zâhir, bâtin, vahdet, kesret, âşik, ma'sûk, gönül, tevhid, tahkîkî îmân, taklîdî îmân , şirk, beden, ruh, nefis, kader, cüz'î ve küllî irâde, insanın diğer varlıklardan üstün oluşu ve emaneti yüklenmesi" gibi çeşitli konuların ele alındığı görülmektedir. Âyet ve hadis iktibaslarıyla da zenginleştirilen şerh, orta nesir türünde yazılmış bir eser olarak değerlendirilebilir. Söz konusu özellikleriyle eser, şerh geleneği içinde dikkate değer bir konuma sahiptir.

ANAHTAR KELİMELER

17. yy., Âyînezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî, Süleymân Rüsûhî, şerh, tasavvuf.

ABSTRACT

The information in the biographical sources about Muhammad Shamseddîn-i Sirozî who is one of the 17th century authors, is very limited. The author, who is one of the Ottoman savants and a member of the Halveti sect has five prose work written in the form of commentaries and apostil. One of these works is Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî. In this work Âyînezâde commented the poem of Süleymân Rüsûhî which consists of 13 couplets and has the word "nedir" as rhyme. This commentary written for poem which has some mystical questions is very detailed. Five copies of the work have been identified in different libraries. The author referred to various topics related to mysticism, wisdom, fiqh, hadith, tafsir and based his work on a wide scientific basis. Various topics are discussed in the work like "external, internal, uniqueness, superabundance, lover, beloved, heart, monotheism, belief, syntheism, body, spirit, soul, fate and will, superiority of man to other beings and assuming the trust's responsibility." The commentary enriched by the quotations of verses and hadiths can be regarded as a work written in the middle prose type. The work has a remarkable position within the tradition of commentary.

KEYWORDS

17th century, Âyînezâde Muhammad Shamseddîn-i Sirozî, Süleymân Rüsûhî, commentary, mysticism.

* Makalenin Geliş Tarihi: 21.10.2017 / Kabul Tarihi: 26.11.2017.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, (etastan39@gmail.com).

GİRİŞ

Asırlar boyu devam eden güçlü bir şerh geleneğine sahip Türk edebiyatı içinde çok sayıda dinî eserin yanı sıra dil, gramer, astronomi, tıp, fizik, aritmetik ve geometri gibi çeşitli sahalarda telif edilmiş eserlerin de şerh edildiği bilinmektedir (Ceylan 2000: 20, 24). Bu gelenek içinde edebî ve tasavvufî eserleri konu alan gerek manzum gerek mensur olarak kaleme alınmış şerhlerin de önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Hâfız-ı Şîrâzî (ö.1390?), Şevket-i Buhârî (ö.1696), Saîb-i Tebrîzî (ö.1670?), Örfî-i Şîrâzî (ö.1591), İbni Fârız (ö.1235), Molla Câmî (ö.1492) gibi şairlerin divanlarına veya şiirlerine yapılan şerhler yanında, Mesnevî, Bostan, Gülistân, Bahâristân, Mantıku't-tayr, Pendnâme, Fusûsu'l-hikem, Muhammediye, Gülşen-i Râz, Delâ'ilü'l-hayrât gibi edebî yönü yanında tasavvufî ve ahlakî özelliği de bulunan eserlerin şerhleri, bazı aşk mesnevîleriyle tarihî-destanî ve menkıbevî mesnevîlerin şerhleri, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Nuhbe-i Vehbî, Sübha-i Sıbyân gibi lügatlere yapılmış şerhler, çeşitli şairlere ait kaside, gazel, muammâ, lügaz, kıt'a, rubâi gibi nazım şekil ve türlerindeki eserler için yazılmış şerhler, bu şerhlerden bazılarıdır (Yılmaz 2007: 271-304; Yazar 2011: 263-640, 679-710). Bunların yanında Yunus Emre (ö.1320?), Niyâzî-i Mısrî (ö.1694), Ümmî Sinan (ö.1657), Hacı Bayram-ı Velî (ö.1430), Eşrefoğlu Rûmî (ö.1469-70?), Dede Ömer Rûşenî (ö.1487), İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1725) gibi tasavvuf büyüklerinin gazel, kaside, şathiyye gibi şiirlerine yazılan ve çeşitli tasavvufî öğretileri konu alan şerhler de şerh geleneği içinde önemli bir yere sahiptir (Ceylan 2000: 34-65; Yazar 2011: 641-678). Bu çalışmanın konusunu oluşturan Sofyalı Süleymân Rüsûhî (ö.?)'nin şiirine Âyînezâde Muhammed Şemseddin-i Sirozî (ö.1688-89) tarafından yazılan şerh de bu tür şerhlerden biridir.

Bu yazıda önce söz konusu şiiri şerheden Âyînezâde Muhammed Şemseddin-i Sirozî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, sonra müellifin Şerh-i Gazel-i Rüsûhî adlı eseri incelenip söz konusu şerhin metni aktarılacaktır.

ÂYÎNEZÂDE MUHAMMED ŞEMSEDDİN-İ SİROZÎ VE ESERLERİ

Çalışmamızın konusu olan şerhin sahibi Âyînezâde Muhammed Şemseddin-i Sirozî hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler yok denecek kadar azdır. Müellif hakkında bilgi veren en önemli ve araştırmamıza göre derli toplu tek kaynak konumundaki Bursalı Mehmed Tâhir (ö.1925), onun Osmanlı ulemâsından Halvetî tarikatına mensup bir zât olduğunu söyledikten sonra uzun müddet Siroz'da hatiplik yaptığını ve ilmî faaliyetlerde bulunduğunu, 1100/1688-89 yılı civarında vefat edip Siroz Yayla'sına defnedildiğini belirtir (Bursalı Mehmed Tâhir 1333: I/213). Müellifin tespit edebildiğimiz ve hepsi şerh ve hâşiye türünde yazılmış olan eserleri şunlardır:

1. Şerh-i Manzûme-i Rûsûhî: Çalışmamızın konusu olan bu eser hakkında aşağıda etraflıca bilgi verilecektir.

2. Şerh-i Manzûme-i Çelebi Sultân: Sultân I. Mehmed Çelebi (salt.1413-1421)'ye atfedilen ve

*Ey bilen Hakk'ı uî kelâmın evvel esmâsı nedür
Evvel esmâsın bilürseñ söyle ma'nâsı nedür*

matla'ı ile başlayan 52 beyitlik şiirin şerhidir. Bu şerhin en dikkat çeken özelliği oldukça muhtasar bir şerh oluşudur. Âyînezâde, Çelebi Sultân'ın her beyti çeşitli tasavvufî sualleri ihtiva eden şiirindeki müşkül meselelere kısa, ancak tatmin edici açıklamalar yapma yoluna gitmiştir. Eserin bu denli muhtasar olmasına karşın konu çeşitliliği bakımından zengin bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Müellifin eserde ele aldığı konuların başında "vahdet, kesret, a'yân-ı sâbite, akl-ı küll, seyr ü sülûk, ilm-i ledünnî, nefis, tecellî, insân-ı kâmil, mürşid, velî/velâyet, âlem-i kübrâ" gibi çeşitli tasavvufî konular gelir. Bu konular eserde çoğunlukla ayrıntılarına girilmeden şiirde geçen özellikleri bağlamında ele alınmıştır. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464/2
- Mevlânâ Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi 116/2
- British Library Sloane 7904/7
- Süleymâniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi 374-3

3. Şerh-i Kaşîde-i İmâmü'l-Haremeyn: Ebu'l-Me'âlî Rüknuddîn Abdülmelik bin Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî (ö.1085)'nin

و لقد تقضى من رياض رَوْقٍ ببعاء ذات تنوّق و تألّق

beytiyle başlayan Arapça kasidesinin Arapça olarak yapılmış şerhidir. Bu şerhe Tırhala kadılığı yapmış olan Muhammed Nazîrî b. Mustafa, Arapça bir takriz yazmıştır. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464/3
- Mevlânâ Müzesi Abdülbâkî Gölpinarlı Kütüphanesi 116/3
- Süleymâniye Kütüphanesi Serez 1014/2

4. Hâşiye 'Alâ Şerhi'n-Nûniyye Li'l-Ḥayâlî: Fatih Sultân Mehmed (salt.1444-1446, 1451-1481) dönemi âlimlerinden olan ve 1461-1466 yılları arası bir tarihte vefat ettiği düşünülen Molla Hayâlî'nin Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye adlı eserine yazılmış hâşiyedir (Elmalı 2016: 18). Tespitlerimize göre bu eserin iki nüshası mevcuttur:

- Süleymâniye Kütüphanesi Serez 3899/001
- Süleymâniye Kütüphanesi M.Hilmi F.Fehmi 144¹

5. Şerh-i Cezerî mine'l-Kırâ'at: Varlığından Bursalı Mehmed Tâhir tarafından haberdar olduğumuz bu esere taradığımız kütüphane kataloglarında rastlayamadık. Bazılarına çeşitli kişilerce şerhler yazıldığını bildiğimiz çok sayıda eserin müellifi olan büyük kırâat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî (ö.1429)'nin kırâata dair eserlerinden birini Âyînezâde'nin de şerh ettiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin biyografisinden bahseden kaynaklarda Âyînezâde tarafından onun herhangi bir eseri için yazılmış bir şerhin varlığından bahsedilmemektedir (Altıkulaç 1999: 551-557; Yüksel 1993: 44-46). Kanaatimize göre Âyînezâde'nin şerh ettiği eser İbnü'l-Cezerî'nin 109 beyitten oluşan *Mukaddimetü'l-Cezerî* veya 43 beyitlik *el-Elgâzü'l-Cezeriyye* adlı eserlerinden biri olmalıdır. Zira başka müellifler tarafından da kendilerine birçok şerhin yazıldığı bu iki eser, manzum olmaları ve hacimleri itibarıyla Âyînezâde tarafından şerhedilmiş olma ihtimali en yüksek olan eserlerdir.

¹ Bu nüsha katalogta "Akâ'idü'l-İslâm" adıyla kayıtlıdır.

Elektronik ortamdaki bazı kataloglarda Âyînezâde'ye ait olarak "Risâle-i Tasavvuf" ve "Risâle-i Tarikat" adlı iki farklı eserin kaydedildiği görülmektedir. Bu isimle kaydedilen eserler müellife ait farklı birer eser değil, Şerh-i Manzûme-i Rûsûhî'nin iki farklı nüshasıdır.² Yine British Library Sloane 7904/5 numarada müellife ait olarak gösterilen Gül ü Bülbül isimli eser, aslında Kara Fazlî'nin Gül ü Bülbül mesnevîsidir (Öztekî: 2002). Âyînezâde'nin bu isimde bir eserinden kaynaklar söz etmediği gibi yaptığımız çalışma esnasında da böyle bir esere rastlayamadık.

SOFYALI SÜLEYMÂN RÛSÛHÎ VE ESERLERİ

Şerhe konu olan şiirin sahibi Rûsûhî'nin biyografisine dair bilgileri Âşık Çelebi (ö.1572) ve Kınalızâde Hasan Çelebi (ö.1604)'nin tezkirelerinden öğreniyoruz (Kutluk 1989: I/407; Kılıç 2010: III/1356). Bu iki kaynağın aktardığına göre şairin adı Süleymân, doğum yeri ise Sofya'dır ve Sofya civarında yaşayan Porenli adlı bir topluluğa mensuptur. Önce ilme yönelip devrin geçerli ilimlerini tahsil eden ve danışmend olan Rûsûhî, daha sonra Sofyalı Bâlî Efendi (ö.1553)'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girer. İstanbul'a gelerek çeşitli cami ve mahfillerde tefsir ve hadis dersleri veren, halka vaaz ve nasihat etmekle meşgul olan şair, böylece herkes tarafından tanınıp kabul görür. Şairin hayatına dair verilen bilgiler bakımından buraya kadar iki biyografik kaynak büyük ölçüde mutabıktır. Ancak bundan sonra Kınalızâde Hasan Çelebi, Âşık Çelebi'den farklı olarak şairin bazı devlet ricaline intisap ettiğini ve kapısının belli bir süre ihtiyaç sahiplerinin müracaat ettiği bir sığınak olduğunu, ancak şairin dayanıp güvendiği devlet adamlarının gözden düşmesiyle kendisine de ikbal yollarının kapandığını aktarır. Kınalızâdeye göre o esnada hâl ehli bazı büyük sûfilerin sözlerini taklit eden ancak kendisinden şeriata muhalif bazı sözler sâdır olan şair, tutuklanma korkusuyla kaçıp terk-i diyâr eder. Rûsûhî'yi gerçek mutasavvıf olarak görmeyip onu kendisinden küfür sözleri sâdır olan bir taklitçi olarak niteleyen Kınalızâde, şairin şiirlerini de "mühmelât" ve "türrehât" olarak vasıflandırır. Onun şair hakkındaki bu olumsuz düşüncesine karşı Âşık Çelebi,

² Şerh-i Manzûme-i Rûsûhî'nin İBB Atatürk Kitaplığı OE Yz 1335/2 numarada kayıtlı nüshasının "Risâle-i Tasavvuf", İBB Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464/1 numarada kayıtlı nüshasının da "Risâle-i Tarikat" adıyla kaydedildiği görülmektedir.

Rüsûhî'yi samîmî bir mutasavvıf olarak görür. Tezkirede belirtildiğine göre şair aynı zamanda iyi bir rüya tabircisidir. Rüsûhî'nin önemsiz bazı isnatlarla teftişe uğrayıp hapsedildiğini, belli bir zaman hapiste kaldıktan sonra da zühdü artmış ve olgunlaşmış bir şekilde oradan çıkıp yine görevine devam ettiğini söyleyen Âşık Çelebi, onun hangi suç isnadıyla hapse atılmış olduğunu belirtmez. Bu durumda her iki tezkirede de şairin bazı suçlamalara maruz kaldığı sabitken bu isnatlar neticesinde uğradığı akibet farklı şekillerde aktarılmıştır. Kınalızâde şairin kendisine yöneltilen suçlamalar yüzünden yakalanma korkusuyla firar ettiğini söylerken Âşık Çelebi tutuklanıp bir süre hapsedildiğini belirtir. Birbirinden farklı bu iki rivayet, Rüsûhî'nin benzer suçlamalara birden çok kez maruz kaldığını ve neticede bir defa hapis cezasıyla cezalandırılırken diğerinde de cezalandırılma korkusuyla firar etmiş olabileceğini akla getirdiği gibi iki tezkire yazarından birinin şairin biyografisini başka bir şairinkiyle karıştırmış olabileceğini de düşündürmektedir. Rüsuhî'nin

Gizlü gencüñ lü'lü'-i lâlâsiyam

Şöhre-i şehrem cihân kâlâsiyam

matla'ı ile başlayan şiiri hakkında bir risâle kaleme alan Münîr-i Belgradî (ö.1617) de risâlesinin başında onun Sultân III. Murat (salt.1574-1595)'ın tahta çıkışının ilk günlerinde İstanbul'dan sürgün edildiğini kaydetmektedir (Münîr: 166a.). Şairin biyografisi hakkında başka bir bilgi aktarmayan Münîr'ye göre Rüsûhî firar etmemiş, sürgüne gönderilmiştir.

Rüsûhî'yi samimi bir mutasavvıf olarak görüp kendisinden saygıyla bahseden Âşık Çelebi eserinde şairin bir kerametini de aktarır. Buna göre Hristiyan kökenli bir mühtedî olan Hakîm İshâk (ö.?) taraftarı birkaç kişi şairin küfr isnadıyla katlini amaçlayıp iddialarını da Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (ö.1574) huzurunda ispata çalışmışlar, ancak şeyhlerinin Tevrat'ın mensûh olmadığı hususunda yazdığı risâle şeyhülislam huzurunda okunup içlerinden biri tarafından şerh edildiğinde kendileri küfr isnadına maruz kalıp cezalandırılmışlardır (Kılıç 2010: III/1357).

Bugün için elimizde Âşık Çelebi ve Kınalızâde tezkireleriyle bazı mecmû'alarda yer alan pek az örnek dışında Rüsûhî'ye ait herhangi bir şiir örneği bulunmamaktadır. Dolayısıyla şaire ait bir divanın varlığından da şu an için söz etmek mümkün değildir. Rüsuhî'den bahseden her iki

tezkirede de onun şiirlerine dair değerlendirmeler yok denecek kadar azdır. Tezkire müellifleri şairin birkaç şiirinden örnek beyitler vermekle yetinmişlerdir. Elimizdeki bilgilere göre şairin az sayıdaki şiirinden biri

*Bâğ-ı cân içre dikelden kâmet-i bâlâñu ben
Nürdan bir sero olur her kanda şalsam sâye ben*

matla'ı ile başlayan ve Ahmed Paşa (ö.1496-97)'nin gazeline nazire olarak yazılan gazeldir (*Pervâne Beg Nazîre Mecmû'ası*: 460b) ki her iki tezkirede de bu gazele ait beyit örnekleri mevcuttur. Bu şiir dışında Kınalızâde eserine şairin

*Gizlü gencüñ lü'lü'-i lâlâsiyam
Şöhre-i şehrem cihân kâlâsiyam*

matla'ı ile başlayan ve devrinde büyük tartışmalara sebep olan gazelin-den (Şahin 2016: 209-248) seçtiği iki beyti, Âşık Çelebi ise “*Şu'arâ vaşında olan kıt'asındandır.*” diyerek Rûsûhî'nin şairnâme özelliği taşıyan bir şiirinden on sekiz beyti almakla yetinmiştir. Şairin elimizdeki şiirlerinden biri de bu yazının konusu olan ve

*Ey ki 'âlemden haber-dârum déyen dünyâ nedir
Bu günüñ yarını bilmezseñ eger dün yâ nedir*

matla'ı ile başlayan şiirdir. Aşağıda bu şiir hakkında bilgi verilecektir.

Şiirleri dışında Rûsûhî'ye ait “Risâle-i Mir'âtiyye” adlı bir yapraklık mensur bir eserin varlığından da haberdarız. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 2069 numarada kayıtlı olan eser, yazmanın 2b-3a sayfaları arasında yer almaktadır. Risâle-i Mir'âtiyye, Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eserde ayna metaforunun kullanıldığı tecellî ile ilgili kısa bir bölümden sonra Seyyid Şerîf Cürçânî (ö.1413), Fahreddîn-i Râzî (ö.1210) ve Ebussuûd Efendi'nin, insan ilminin yetersizliği ve İlâhî sırların tam olarak bilinemeyeceğinden bahseden birer şiirine yer verilmektedir. Eserin bulunduğu varakta şaire ait yine ayna metaforunun kullanıldığı ve İlâhî tecellîden bahseden 21 beyitlik Türkçe bir şiir de mevcuttur. Bu eserden başka Süleymân Rûsûhî'ye ait “Risâletün fî haqqı'r-revâfizi'l-merdûdîn” başlıklı Rafizilikle ilgili iki varaklık mensur bir eser daha vardır. Türkçe olarak kaleme alınmış olan eser, Milli Kütüphane 06 Mil

Yz A 5221 numarada kayıtlı yazmanın 54a-55b sayfaları arasında bulunmaktadır. Bu küçük risâlede Rüsûhî, Hz. Ali (ö.661) ile ilgili söylenmiş birkaç hadise yer vererek ona muhabbet beslemenin lazım geldiğini ancak ifrat ve tefritten sakınarak Hz. Ali ve ailesine karşı gösterilen sevgide ölçüyü kaçırmamak ve aşırı giderek rafz u ilhada sapmamak gerektiğinden bahseder. Daha sonra da Hz. Ali sevgisi konusunda aşırılığa kaçan gulât-ı Şî'a fırkalarının isimlerini zikrederek bunlar hakkında kısaca bilgi verir ve bu fırkalara mensup olanların dinden çıkmış olduklarını, bu yüzden de katledilmeleri gerektiğini söyler. Bu eserin yer aldığı yazmada eserden sonra Rüsûhî'nin bu yazıya konu olan şiirine Küçük Hâfız Mustafa Efendi (ö.1728-29'dan sonra) tarafından yapılan şerh yer almaktadır.

Süleymân Rüsûhî'nin Şerhe Konu Olan Şiiri

Rüsûhî'nin şiiri on üç beyitten oluşan ve gazel şeklinde kafiyelenmiş bir şiirdir. Bazı müşkül sualleri ihtiva eden ve tasavvufî bir muhtevaya sahip olan şiir şu şekildedir:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. *Ey ki 'âlemden haber-dârum déyen dünyâ nedür
Bu günüñ yarını bilmezseñ eger dün yâ nedir*
2. *On sekiz biñ 'âlemi garç eyleyen deryâyı bil
Yâ o deryâyı yudan mâhîçe-i şuğrâ nedür*
3. *Âdemi tecrîh ü tercîh eyleyen kimler-dürür
Kimden ihrâc étdiler İblîs'i istiğnâ nedür*
4. *Cins ü faşlı nev' ü aşlı bir iken ey bü'l-'aceb
Arasında bunlaruñ bu deñlü bu gavğâ nedür*
5. *Bunlaruñ hep feyzi bir yerden gelürken lâ-cerem
Kimi 'âlim kimi 'âmîkimisi şeydâ nedür*
6. *Kiminiñ hursîd-i 'âlem zerre gelmez 'aynuna
Kimini her şeyde hayrân eyleyen âyâ nedür*
7. *'Âşıka ma'sûk artık râğib iken pes yine
Anda bu deñlü temennâ bunda istiğnâ nedür*

8. *Şirk-ile îmân gelmez bir yere lâ raybe fih
Ehl-i İslâm'ıñ dilinde lâ nedür illâ nedür*
9. *Eyleyüp Hakk'a tevekkül kul olan Mevlâsına
Bugün için guşşalanmak yâ gam-ı ferdâ nedür*
10. *Söylemek bilmek işitmek añlamak görmek nedür
Yâ bu evşâf ile mevşûf olan ol yektâ nedür*
11. *Benden evvel étdigin étmîş éden olmuş olan
Bunda vü anda benümle olunan da'vâ nedür*
12. *Hâme-i şun'a hatâ nisbet olunmazsa eger
Bunca yañlışlar bu 'âlem defterinde yâ nedür*
13. *Perde-i pindâruñı kaldırmayınca aradan
Ey Rûsûhî bilemezsüñ bunlara ma'nâ nedür*

Bu şiire hem Âyînezâde Muhammed Şemseddin-i Sirozî tarafından hem de Küçük Hâfız Mustafa Efendi tarafından birer şerh yazılmıştır.³ Bazı yayınlarda şiir sehven Mesnevî şârihi İsmâîl Rûsûhî-i Ankaravî (ö. 1631)'ye ait olarak gösterilmiştir.⁴ Oysa şiirin Küçük Hâfız Mustafa Efendi tarafından yapılan şerhinin Süleymâniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 167 numarada kayıtlı nüshasının başında Süleymân Rûsûhî'nin Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinde yer alan biyografisine yer verilmesi ve Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 5221 numaralı yazmada Rûsûhî adına kayıtlı râfizilik ve gulât-ı Şî'a ile ilgili risâleden hemen sonra yine bu şiirin Küçük Hâfız Mustafa Efendi tarafından yapılan şerhinin yer alması, onun Süleymân Rûsûhî'ye aidiyetini teyit etmektedir. Ayrıca İsmâîl Rûsûhî-i Ankaravî'den bahseden kaynaklarda iki farklı kişi tarafından şerhedilen

³ Küçük Hâfız Mustafa Efendi tarafından yapılan şerhin nüshalarına farklı kütüphanelerde rastlamak mümkündür. Bu nüshalardan tespit edebildiklerimiz şunlardır: Süleymâniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan 167, vr. 89b-96b; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 684, vr.1b-6a; Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 2581/8, vr.148a-153b; Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 5221, vr.55b-59b.

⁴ Ömür Ceylan *Tasavvufî Şiir Şerhleri* adlı eserinde ve ondan aktararak Sadık Yazar da *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* adlı doktora tezinde şiirin İsmâîl Rûsûhî-i Ankaravî'ye ait olduğunu belirtmişlerdir. (Ceylan 2000: 40, 91; Yazar 2011: 670).

böyle önemli bir şiirden hiç bahsedilmediği ve Ankaravî'nin şiirlerinin yer aldığı mecmû'alarda da bu şiire rastlanmadığı görülmektedir (Taştan 2016; 215-278.). British Library'deki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlayan Charles Rieu da sözkonusu kütüphanede Add. 7904 arşiv numarasıyla kayıtlı yazmada bir nüshası bulunan Âyîne-zâde şerhini tanıtırken, şiirin Süleymân Rüsûhî'ye ait olduğunu belirtmiştir (Rieu 1978: 255). British Library'deki bu yazmada şiirin hangi Rüsûhî'ye olduğunu dair bir bilgi yer almamaktadır. Sadece şerhin başında "*Zamân-ı sâlifin kâmil-i ercümendi merhûm Rüsûhî Efendi'nin birkaç manzûm kelimat ile îrâd ettiği su-âlâtun cevâb-ı bâ-savâbi dekâyık bilmege ve hakâyık fehmi etmeğe mütevakkıf olduğundan...*" şeklinde bir ibâre bulunmaktadır ki şerhin Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464/1 ve Mevlânâ Müzesi Abdülbâkî Gölpinarlı Kütüphanesi 116/1 numaralarda kayıtlı nüshalarında da mevcuttur. Rieu, bu ibareye dayanarak şiirin Süleymân Rüsûhî'ye ait olduğuna hükmetmiş olmalıdır.

ŞERH-İ MANZÛME-İ RÛSÛHÎ

Şerhin Nüshaları

Âyînezâde'nin bu şiir için yaptığı şerh, mufassal sayılabilecek tasavvufî bir şerhtir. Şerhin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

a. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464/1

200x115, 160x75 mm. boyutlarında, talik hatla yazılmış olan bu yazma 18 varaktan meydana gelmiş olup Âyînezâde'nin üç eserini ihtiva eden bir mecmû'a hüviyetindedir. Yazmada sırasıyla müellifin "Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî", "Şerh-i Manzûme-i Çelebi Sultân", "Şerh-i Kasîde-i İmâmü'l-Haremeyn" adlı şerhleri yer almaktadır. Rüsûhî'nin şiirinin şerhi bu yazmanın 1b-7a sayfaları arasındadır. Yazmanın 1a sayfasında ise eser için yazılmış iki takriz yer almaktadır. Bu takrizlerden ilki Selânik kadısı Muhammed Azîz b. İsâ tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Diğeri ise sâbık Selânik kadısı Abdü'l-Bâkî b. Muhammed tarafından Türkçe olarak yazılmıştır. Türkçe olan takrizin sonunda 1094/1683-84 yılında yazıldığını gösteren bir not vardır. Yazmada müellifin "Şerh-i Kasîde-i İmâmü'l-Haremeyn" adlı eseri için Tırhala kadılığı yapmış olan

Muhammed Nazîrî b. Mustafa tarafından yazılmış Arapça bir takriz de yer almaktadır.

b. Mevlânâ Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi 116/1

170x110, 119x63 mm. boyutlarında, nesih hatla yazılmış olan bu yazma 37 varaktan meydana gelmiştir. Kâğıdı filigranlı, aharlı, koyu samanî renktedir ve her sayfada 15 satır vardır. Rüsûhî'nin şiirinin şerhi yazmanın 2b-16a sayfaları arasındadır. Bu yazma, İBB Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464 numaralı yazma ile birçok yönden benzerlik göstermektedir. Her iki yazmada da sırasıyla Âyînezâde'nin "Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî", "Şerh-i Manzûme-i Çelebi Sultân" ve "Şerh-i Kasîde-i İmâmü'l-Haremeyn" adlı şerhleri yer almaktadır. Diğerinde olduğu gibi bu yazmanın başında da "Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî" için yazılmış biri Arapça, diğeri Türkçe olan iki takriz yer almaktadır. Yine "Şerh-i Kasîde-i İmâmü'l-Haremeyn" için Muhammed Nazîrî b. Mustafa tarafından yazılan Arapça takriz de İBB Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464 numaralı yazmada olduğu gibi bu yazmada da vardır. Ancak bu yazmada İBB Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464 numaralı yazmada bulunmayan bazı müstensih hatalarının yer alması onun söz konusu yazmadan istinsah edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

c. British Library Sloane 7904/6

265 varaktan oluşan bu yazma nestalik hatla yazılmıştır. Yazmanın elimizdeki dijital görüntülerinde ve katalogta (Rieu 1978: 253-256) boyutlarıyla ilgili herhangi bir bilginin yer almaması ve kendisini fiziksel olarak görme şansımızın da bulunmaması sebebiyle ölçüleriyle ilgili herhangi bir fikre sahip değiliz. İçinde Nâbî (ö.1712)'nin "Hayrî-nâme"si, Kâtib Çelebi (ö.1657)'nin "Mîzânü'l-hakk"ı, Kara Fazlî (ö.1564)'nin "Gül ü Bülbül" mesnevisi gibi on dört ayrı eser veya eser bölümünün bulunduğu hacimli bir mecmû'a hüviyeti taşıyan yazmada Âyînezâde'ye ait iki eser kayıtlıdır. Art arda kaydedilmiş bu eserlerden ilki "Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî", ikincisi ise "Şerh-i Manzûme-i Çelebi Sultân"dır. Her iki şerhin yer aldığı sayfalarda 21 satır bulunmaktadır. Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî, yazmanın 191b-199b sayfaları arasındadır. Şerhin sonunda 17 Muharrem

1133/18 Kasım 1720 yılında tamamlandığını gösteren bir ibare yer almaktadır.

d. Çorum Yazma Eserler Kütüphanesi 19 Hk 559/3

213x138, 165x77 mm. boyutlarındaki bu yazma nesih kırması hatla yazılmış olup her sayfasında 27 satır vardır. Kâğıdı üzümlü arma filigranlı, cildi dört köşe kahverengi meşin desenli kâğıt kaplı ve mikleplidir. Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî, yazmanın 85b-92b sayfaları arasındadır.

e. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 1335/2

160x110, 110x65 mm. boyutlarındaki bu yazma nesih hatla yazılmış olup toplam 101 varaktır. Bazı sayfalarda 14, bazılarında 15 satır vardır. Yazmada üç farklı eser mevcuttur. Bunlar, “Risâle-i Makâmât-ı Evliyâ”, “Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî” ve “Risâle-i Tuhfetü'l-‘uşşâk” adlı eserlerdir. Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî, yazmanın 32b-50b sayfaları arasında yer almaktadır ve eser yazmada “Risâle-i Dervîş Muhammed eş-Şehîr bi-Âyîne-zâde Kuddise Sırruhü” başlığı ile kaydedilmiştir. Eserin sonunda 1089/1678-79 yılında istinsah edildiğine dair bir kayıt vardır ve bu kayda göre şerhin elimizdeki en eski nüshası budur. Şairin muhtemel vefat tarihini de dikkate aldığımızda 1089/1678-79 yılının aynı zamanda eserin telif yılına yakın bir yıl olma ihtimali de yüksektir.

Şerhin Tertip, Muhteva ve Üslûp Özellikleri

Âyînezâde, eserine klâsik eserlerdeki tertibe uygun olarak besmele, hamdele, salvele, Hz. Peygamber’in âl ve ashâbına övgü ile başlar. Daha sonra eseri telif etme sebebini zikreden müellif, “*zamân-ı sâlifûñ kâmil-i ercümendi*” olarak vasıflandırdığı Rüsûhî Efendi’nin manzum olarak söylediği suallerin cevaplarının bazı incelik ve hakikatleri bilmeyi gerektirdiğini, ancak buna herkesin vâkîf olmadığını belirttikten sonra bazı dostlarının kendisinden bu müşkül suallerin cevaplarının verildiği, şerh edilip açıklığa kavuşturulduğu bir risâle yazmasını talep ettiklerini, bunun üzerine bu işe girişip böyle bir eser kaleme aldığını söyler.

Âyînezâde'nin Rûsûhî'nin şiiri için yazdığı şerh, oldukça mufassal bir şerh görünümündedir. Müellif, 13 beyitten meydana gelen şiirin her beytini geniş bir şekilde şerh etme yoluna gitmiş, şerh boyunca da tasavvufî, kelâmî, fikhî konuların yanında tefsir ve hadis ilmiyle ilgili meselelere de değinmiş, böylece eserini geniş bir ilmî zemine dayandırmıştır.

Eserde ele alınan konular arasında “zâhir, bâtın, vahdet, kesret, âşık, ma'sûk, gönül, tevhid, tahkîkî îmân, taklîdî îmân , şirk, beden, ruh, nefis, kader, cüz'î ve küllî irâde, insanın diğer varlıklardan üstün oluşu ve emaneti yüklenmesi, zâhirî âlemdeki ihtilaf ve çeşitliliğe rağmen her varlığın tek bir yerden feyz alması, Allâh'ın isim ve sıfatlarının yaratılmışlarda müşahedesi, kendini bilen kişinin Rabb'ini de bileceği, gelecek için kaygı duymamak ve Hakk'a tevekkül etmek, mecâzdan kurtulup hakîkate ermek” gibi konular yer almaktadır.

Şerhin dikkat çeken temel özelliklerinden biri, oldukça fazla sayıda âyet iktibasını ihtiva etmesidir. Bu iktibaslar hemen her beyitte karşımıza çıkmaktadır. Bu da müellifin şerhi için temel referans kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerîm'i aldığını göstermektedir. Âyînezâde sadece âyetleri iktibas etmekle yetinmemiş, zaman zaman onları tefsir etme ve bazı kelimelelerinin izahını yapma yoluna da gitmiştir. Örneğin, “Şüphesiz biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir.” meâlindeki Ahzab Sûresi 72. âyeti iktibas ettiği bölümde “Zalûm ve cehûl olmasınuñ ma'nâsı Allâhü a'lem bi-ţarîkı'l-emâne hâmil olduğu esmâ vü şifâtı kendüye mülk-i zâtî olmak iddî'âsın édüp bir kerre nefy-i mülk-i Zât ve şâhibi için işbât ma'nâsını Lâ ilâhe illa'llâh kelimesiyle ikrâr etmemekle gâyetde zulm-i şarîh şâhibi ve şâhibü'l-mülk kim olduğunu bilmemekle nihâyetde cehl-i kabîh şâhibi olmasudur. Yâhüd emânetden murâd ma'rifet-i vahdet-i zât-ı Hudâ-yı Men-nân'dur ki dil-i insân-ı şafvet-nişâna çesbândur bi'l-merre nefy-i vücûdât-ı cümle-i mevcûdât ve işbât-ı vahdet-i Zât fehvâsını lâ mevcûde ille'llâh tercemesiyle iş'âr kılmamağ-ıla isti'dâd u nihâdını izâ'at édüp nefisine ziyâde zulm-ile zâlim ve 'âkıbet-endîşlüği 'âdim olmak râğıbı bulunmasudur.” diyerek âyette geçen “zalûm, cehûl ve emânet” kavramlarının tasavvufî bir bakış açısıyla tefsirini yapar.

Eserde âyet iktibasları yanında bilhassa tasavvufî metinlerin şerhinde karşımıza çıkan hadîs-i şerîf ve kelâm-ı kibâr iktibaslarına da yer verildiği görülmektedir. Müellif ayrıca “*evc-i semâ-yı haqîkatüñ bâz-ı büleñd-pervâzı*” olarak nitelediği Hâfız-ı Şîrâzî’nin iki beytine ve Farsça bir nazım örneğine de eserinde yer vermiştir.

Müellifin bazı beyitlerin şerhinde söylediklerini desteklemek için örneklerle ve bazı aklî kıyaslara yer verdiği de görülmektedir. Örneğin beşinci beytin şerhinde “*Lâkin aşl bir olmasından hey’âtda fer’ler müteğâyir olmamağ lâzım gelmez.*” dedikten sonra “*Nitekim ittihād-ı şecere münâffî ihtilâf-ı şemere olmaz. Zîrâ şecerenuñ şanı şemerâta vücüd ihsânı olup teğâyür-i şuver ü hey’ât, umûr-ı hâriciyye ihtilâfâtıyladur. Ve bir dahı bir kıt’a-i zemînüñ bir tarafı ihyâ ve taraf-ı âharı hâli üzerine ibkâ olunsa ma’lumdur ki ihyâ olan tarafuñ fevâ’idi ziyâde vü güzîde ve ‘aksinüñ ‘avâ’idi kalîl ü nâ-pesendîde olur.*” diyerek söylediklerini örnek vererek destekleme yoluna gitmiştir.

Âyînezâde, bazı yerlerde tek bir yorumla yetinmeyip muhtemel farklı yorumlara da yer vermekte, böylece bir beyti bazen birkaç farklı şekilde şerh etmektedir. Örneğin altıncı beytin

Kimini her şeyde hayrân eyleyen âyâ nedür

şeklindeki ikinci mısraında yer alan “her şeyde hayran olanların” kimler olduğunu izah ederken önce “*Ve şânî ol müstedill-i şâf-dil nişânıdır ki her varağî derfterîst ma’rifet-i Kirdgâr muşdâkıncı her varağ delâlet-i Kirdgâr’a sezâ-vâr olup ve her delîlüñ hâli medlûle îşâl olmağ-ıla her şeyde istidlâl hemân ‘ayn-ı medlûle ittîşâl gibi olur.*” der ve sonra da “*Yâhûd şânî bir sâlik-i râh-ı fi’llâh ‘unvânıdır ki cemî’-i mevcûdâtta esmâ vü şîfât müşâhedesin kırup nü’mînü bi-ba’zın ve nekfûru bi-ba’zın vartasından mübâ’ade éder.*” ifadelerine yer vererek aynı mısra için ikinci bir yorum getirir. Hatta yedinci beyitte geçen “âşık” ve “ma’sûk” kelimelerini izah ederken “*Âşıkdan murâd Cenâb-ı Rabb-i ‘âlem ve ma’sûkdan maşşûd cümle-i Benî Âdem’dür.*” deyip beyti buna göre şerh ettikten sonra, “*Yâhûd ‘ale’l-’aks ma’sûk Cenâb-ı Rabb-i ‘âlem ve ‘âşık Benî Âdem ola.*” sözleriyle bu kelimelere tamamen farklı bir anlam yüklediği görülür.

Müellif, bazı beyitleri şerh ederken beyitte ele alınan konuyla ilgili etraflıca bilgi verdikten sonra “*Pes bu taqdîr üzre ma’nâ-yı dil-pezîr...*”,

“İmdi tahkîk-i mesfûr üzre ma’nâ-yı beyt-i mezkûr...”, “Ve bir dahı ma’nâ-yı laţîf-i nazm-ı şerîf...”, “tahkîk-i ma’nâ-yı beyt-i mezkûr...” gibi ifadelerle sözkonusu beyitten ne anlaşılması gerektiğinin izahını yapar.

Şerh-i Gazel-i Rûsûhî, dil ve üslup olarak orta nesir türü eserler arasında değerlendirilebilir. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların oldukça fazla kullanıldığı eserin dili, yazıldığı dönem ve muhteviyatı dikkate alındığında yine de anlaşılır bir özellik göstermektedir. Eserde sıklıkla karşımıza çıkan ikili Farsça tamlamaların yanında, “*Hâme-i şun’-ı Rabb-i ‘İzzet’e haţâ nisbeti ‘ayn-ı haţâ ve câhilâne edâdur.*”, “*Ol deryâ-yı vahdet-i zât-ı Hudâvend-i zîşândır ki...*”, “*Ol dil-i insân-ı pür-iz’ândur ki şüretde bir mâhîçe-i şugrâ kadardur.*”, “*Zîrâ ma’nâ-yı selîm-i nazm-ı Kerîm...*” örneklerinde olduğu gibi üçlü ve dörtlü Farsça tamlamaların da kullanıldığı görülür. Bu da metnin genelinde cümle yapısının uzamasına sebep olmaktadır. Ancak eserde tamlamalarla örülü böyle uzun cümlelerin yanında bazen “*Nitekim ittihâd-ı şecere münâfî ihtilâf-ı semere olmaz.*”, “*Bu tevhidüñ dahı tahkîki ve taklîdi olur. Tahkîki bürhânla olmayup ancak ‘ıyân ile olur.*”, “*Beden anuñ şekl-i mu’ayyeni olmaz.*” örneklerinde olduğu gibi kısa cümlelere yer verildiği de görülür. Eserin üslubuyla ilgili olarak değinilmesi gereken noktalardan biri de “*ol rûh-ı pür-fütûh bir nefîa-i Rabbâniyye ve laţîfe-i nûrâniyye bedende sârî ve mâddeden ‘ârî ‘âlem-i emrde mahlûk u peydâ ve şüret-i hissiyyeden müberrâdur.*” örneğinde olduğu gibi secilere yer verilmiş olmasıdır. Ancak metnin geneli dikkate alındığında bu tür secili cümlelerin oldukça az kullanıldığı görülmektedir.

METİN

ŞERH-İ MANZŪME-İ RŪSŪHĪ

Bi-smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

Ḥamd-i nā-maḥdūd ol zāt-ı müfeyyüzü'l-ḥayr ve'l-cūda kim ifāza-i nūr-ı vüçüd-ıla bu cümle-i kā'ināt u āşarı mevcüdiyyetinden behre-dār édüp ba'dehü dem-i ḥiṭāb-ı bī-cevāb-ı *li-meni'l-mülkde*⁵ bi'l-aşāle mālikiyetin izhār için ol izār-ı müste'arı ḥal'-ile her şey'-i mevcüdü ma'düm u nābūd édici Vāhid-i Kaḥḥār'dur. Ve şalāt-ı nā-ma'dūd ol ḥayr-ı mevcüd ve Ḥabīb-i Rabb-i Vedūd'a kim 'ilmen ve 'aynen evvel-i müte'ayyin olduğundan cemī'-i kemālāt-ı İlāhiyye rūḥ-ı pākinde zāhir ü beyyin olmağ-ıla ḥāvī-i ḥavme-i maḥbūbiyyet ve ḥāyız-i ḥavze-i merğūbiyyet olup evvelen nice bā'ış-i İcād-ı 'ālem ve sebeb-i intizām-ı umūr-ı Benī Ādem oldıysa şāniyen daḥı cümle ma'düm u fānī olmuşlara vüçüd-ı şānī i'tāsı-y- için şefī'-i meşfa'-ı yevmü'l-ḳarārdur. Ve nice taḥıyyāt u dūrüd ol āl-i merğūb u mevdūda kim ittibā'-ı eṭvār-ı Resül-i Kirdgār-ile her biri sālīkân-ı rāḥ-ı şerī'āt ve ṭālibân-ı semt-i ḥaḳīḳat olanlara rehber birer zāt-ı enver olmağda iştiḥārda ke'ş-şemsi fī vastı'n-nehārdur. Ve envā'-ı teslīmāt-ı ḳaṭ'ıyyü'l-vürüd şol aşḥāb-ı zevi'ş-şuhūda kim za'f-ı nihād ve rekāket-i istī'dād sebebi ile vādī-i pūr-zulem-i bid'at ü ḳalāletde ḳalmuşlara her biri necm-i hüda ve mürşid-i pişvā olmağda sezā-vārdur. Ve ba'd zamān-ı sālīfüñ kāmīl-i ercümendi merhūm Rūsūhī Efendi'nün birḳaç manzūm kelimātla İrād étدیği su'ālātuñ cevāb-ı bā-şavābı daḳāyık bilmege ve ḥaḳāyık fehm étmege mütevaḳḳıf olduğundan her ehl-i 'aḳla ḥallī ḳābil ve her şāḥib-i ṭab'a fehmi ḥāşıl olmamağla ba'zı ḥullān-ı süḥan-şinās bi-ṭarīḳı'l-iltimās işbu pervāne-i şem'-i maḥabbet-i dil-fürüzü Muḥammed eş-şehīr bi-Āyīnezāde es-Sirozī cānibine ḥiṭāb-ı müsteṭāb édüp bi-ḥamd-i'llāhi Te'ālā daḳāyık u ḥaḳāyıkuñ ṭalebkārı ḥuşuşā 'ilm-i bāṭın cür'asınuñ neş'e-dārı olduğundan bu müşkilātuñ ḥasımı ḥallüñe menüṭ ve bu mu'zılātuñ fehmi 'aḳluña merbūṭdur öyle olsa bu 'ucāleyi bir muḥtaşar maḳāle ile meşrūḥ u mübeyyen eyleseñ nef'i 'āmm a'nī

⁵ "(Bugün) mülk (hükümranlık) kimindir?" 40 Mü'min 16.

ma'lûm-ı havâşş u 'avâm olmağ-ıla gâyetde emr-i müstahsen olurdu déyüp kelâmlarını bu vech-ile encâma érişdürdüklerinde faķır-i pür-takşır daħı mes'ullerine icâbet ve me'müllerine mübâşeret édüp ba'de'l-ihtitâm bi-'avni'llâhi'l-Meliki'l-'Allâm fâ'idesi me'müllerinden ziyâde olup ma'ânî-i leţâfet-eşer ü hõş-âyende-i fuķarâyıla zîbâ-ħayâl bir taşnîf-i bî-mişâl oldu ki müţâla'ası dil-i bî-ğillara şafâ vü neşâţ ve müzâkeresi 'âķıllara kemâl-i inbisâţ vérmekde siħr-i helâl oldu. Ve'llâhü'l-muvaffıķu li-küllü reşâd ve 'aleyhi't-tevekkülü ve'l-i'timâd.⁶

Bi-smi'llâhi'r-raħmâni'r-raħîm

Ey ki 'âlemden haber-dârum déyen dünyâ nedür

İşbu müşâhed ü zâhir olan 'âlem-i 'anâşır ve andan ħâsıl olan âşâr-ı zavâhir 'arşa-i kâ'inâtda meşhûde vü ħâzıra ve mevcûde vü zâhire olmağ-ıla meşâhid ü menâzıra 'âlem-i ğayb u ıtlâķdan aķreb yâħüd mezheb-i aşĥâb-ı zavâhir üzre cemî'-i a'râz u cevâhir-ile vücûd-ı Ĥudâvend-i Kâdir'e delâleti olup ve her delîl müstedell-i menâzıra medlûlden aķreb olmaķ evceb olmağ-ıla ķurb ma'nâsına olan *dünüv*den iştikâķ kılınup ittifâķ-ile aña dünyâ dénildi.

Bu günüñ yarını bilmezseñ eger dün yâ nedir

Ya'nî yarın müstakbel ü ğayb olup *lâ ya'lemü'l-ğayba ille'llâh*⁷ mefhûmınca anı bilmemek 'ayb olmaz. Lâkin dün ki vücûd-pezîrdür andan ħabîr misin ki ne nesnedür? Cevâb budur ki egerçi dün vücûda maķrûndur lâkin zâyil olup *ţubâ leke en aħyeyte emseke ve illâ fe-lâ telûmenne illâ nefseke*⁸ mażmûnınca sa'y-i meşķür ile mürûr étdiyse fe-bihâ ve illâ tedârûki ķâbil olmayup bir şey' ħâşıl olmaz. Ancaķ arada sermâye-i âĥiret ħâzır olan dem-i fırsat ķalur ol daħı biħûde gûzer éderse şoñra dünyâ ŧolusı zer ile taĥşîli müyesser olmaz. *Kemâ ķâle'llâhü Te'âlâ: İnne'llezîne keferü ve mâtü ve*

⁶ Allah her doğru iş için muvaffak kılıcıdır, tevekkül ve itimat O'nadır.

⁷ Gaybı ancak Allah bilir.

⁸ Dününü ihyâ ettiysen ne mutlu sana! Eđer böyle yapmadıysan nefsinden başkasını kınama.

*hüm küffārun fe-len yukbele min ehadihim mil'ü'l-arzı zeheben°....ilh. Çünkü meni'stevä yevmähü fe-hüve mağbünün ve men kâne emsühü hayran min yevmihi fe-hüve mel'unün*¹⁰ fehvāsınca iki günü berāber olan mağbün ve düni gününden berter olan derecāt-ı ebrār ile behredār olmamak ma'nāsına mel'un olur. Pes ma'lüm olur ki gün-be-gün terakķī vü kemāle olmayan fī külli'l-aḥvāl sa'ādete maḵrūn olmaz.

On sekiz biñ 'ālemi ğarķ eyleyen deryāyı bil

Ol deryā-yı vaḥdet-i zāt-ı Hudāvend-i zī-şāndur ki anda cemī'-i 'ālem ü 'ālemiyān hālik ü perīşān ve bī-resm ü bī-nişān olup *li-meni'l-mülkü'l-yevme li'llāhi'l-Vāḥidi'l-Ḳahhār*¹¹ hükmi āşikāre olur. Şol 'ālem-i dünyāda olan deryādan nāşiye ḥabābāt-ı bī-ġāyāt gibi ki bād-ı icād sükūni vaktinde mütelāşiye olduğda ism ü resm nā-peydā olup ancak şüret-i deryā hüveydā kalur.

Yā o deryāyı yudan māhiçe-i şuġrā nedür

Ol dil-i insān-ı pür-iz'āndur ki şüretde bir māhiçe-i şuġrā qadardur lākin ma'nide deryā-yı bī-pāyān-ı Zāt'a maḵhar olup cümle-i mevcūdātı ihāta şānından olmağ-ıla melekūt-ı arz u semāvāt belki ceberūt-ı esmā vü şifātından nişān gösterür. *Kemā ḳāle'llāhü Te'ālā fi'l-ḥadīşil-ḳudsiiyyi: Mā vesī'anī arzī ve lā semā'ī ve lākin vesī'anī ḳalbü 'abdi'l-mü'mini.*¹² Fi'l-vāḳi' eger arz u semā maḵhar-ı cemī'-i şifāt u esmā olaydı aşlā maḵhar-ı āḫar peydāsı iktizāsı olmazdı. Lākin ol ecrām-ı 'izāmuñ māhiyyetlerinde ol mertebe tecelliyyāt-ı bī-intihāya meclā olmağ ḳabiliyyeti olmayup ancak dil-i insān-ı kāmil ḳābil olmağ-ıla maḵhar-ı tām ve emr-i ḫılḳat anuñla tamām oldı. *Kemā ḳāle'llāhü Te'ālā: İnnā 'arāznā'l-emānete 'ale's-semāvāti ve'l-arzı ve'l-cibāli fe-ebeyne en yaḫmilnehā ve eşfaḳne minhā ve ḫameleha'l-insāni*

⁹ "Şüphesiz inkār edip kâfir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altını fidye verseler bile bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir." 3 Âl-i İmrân 91

¹⁰ "İki günü eşit olan aldanmıştır; dünü bugününden hayırlı olan ise lanetlenmiştir." Hadîs-i Şerîf

¹¹ "(Bugün) mülk (hükümlerlik) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır." 40 Mü'min 16

¹² "Yüce Allāh kudsî hadîste şöyle buyurmaktadır: Ben yere ve göğe sığmadım; ancak mümin kululumun kalbine sığdım." Hadîs-i Şerîf

*innehi kâne zalûmen cehülâ.*¹³ Zalûm ve cehül olmasının ma'nâsı Allâhü a'lem bi-tarîkı'l-emâne hâmil olduğı esmâ vü şıfâtı kendüye mülk-i zâtî olmak iddi'âsın édüp bir kerre nefy-i mülk-i Zât ve şâhibi için işbât ma'nâsını *Lâ ilâhe illa'llâh* kelimesiyle ikrâr étmemekle gâyetde zulm-i şarîh şâhibi ve şâhibü'l-mülk kim olduğunu bilmemekle nihâyetde cehl-i kabîh şâhibi olmasındur. Yâhüd emânetden murâd ma'rifet-i vahdet-i zât-ı Hüdâ-yı Mennân'dur ki dil-i insân-ı şafvet-nişâna çesbândur bi'l-merre nefy-i vücûdât-ı cümle-i mevcûdât ve işbât-ı vahdet-i Zât fehvâsını *lâ mevcûde ille'llâh* tercemesiyle iş'âr kılmamağ-ıla isti'dâd u nihâdını izâ'at édüp nefesine ziyâde zulm-ile zâlim ve 'âkıbet-endîşlûğı 'âdim olmak râğıbı bulunmasındur.

Âdemi tecrîh ü tercîh eyleyen kimler-dürür

Âdemi tecrîh édenler *e-tec'alü fihâ men yüfsidü fihâ*¹⁴ kelâmıyla istifhâmı taşrîh éden melâ'ike-i arz u semâdur ki İblîs-i câhil anlaruñ tahtında dâhıldür. Bu ma'nâ-yı şâfiyi *illâ İblîse kâne mine'l-cinni*¹⁵ âyeti münâfî olmaz. Zîrâ İblîs-i mâcin zâtında fâsık-ı mârid ve hâ'in olmağ-ıla 'amel-i fâsid cihetinden cinn-i mârid tahtında idhâl olunup bu sebebden aña cinn itlâkı şahîh ü faşîh olur ve dağı *estekberte em-kunte mine'l-'âlîn*¹⁶ mazmûn-ı mübîni dağı muhaşşaş olmaz ki delîl-i 'umûm '*âmmün huşşa minhü'l-ba'z*¹⁷ kabîlinden olup İblîs-i pür-fuzûla şümûli gayr-ı me'mûl ola. Nitekim ba'zı 'ulemâ' âyet-i mezkûre ile semt-i taşşîse zehâb-ile kadh-ı 'umûm irtikâbına ictirâ étmîşdür. Zîrâ ma'nâ-yı selîm-i nazm-ı Kerîm ey İblîs-i bed-kerde bi-gayrı haqqın kibr iddi'âsını yâhüd 'âlîn-i muqaddirinden olmak da'vâsını mı étdüñ ki terk-i secde eyledüñ démekdür. Anuñ-çün cevâb-ı nâ-şavâbında istihkâk da'vâsıyla 'âlînden olmak iddi'âsını gösterdi. Yoğsa Âdem (a.s.) haqqında i'tirâz édüp de secde ile me'mûrîn

¹³ "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zâlimdir, çok câhildir."33 Ahzab 72

¹⁴ "Orada bozgunculuk yapacak, (kan dökecek) birini mi yaratacaksın?" 2 Bakara 30

¹⁵ "İblis dışında (hepsi secde etti), o cinlerdendi." 18 Kehf 50

¹⁶ "Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?"38 Sâd 75.

¹⁷ Genel, ondan bir kısım/bölüm ile tahsis edilir (özelleştirilir).

olmayan ‘ālinden mi olduñ démek degüldür ki ‘umūmını muhıll ola. Yāhūd ‘ālinden murād melā’ike-i müheyemīn ola ki anlaruñ zuhūr-ı Ādem’e şu’urları olmamağla şudūr édecek ef’alinde kıll u kılleri olmamışdır. Pes imdi *innicā’iliün fi’l-arzı halifeten*¹⁸ kavli anlar için maķūl olmayup ‘aqlen *üscüdū li-Ādeme*¹⁹ hıṭāb-ı müsteṭābı tahtında duhūlleri olmaz. Fe-‘alā hāzā hıṭāb-ı celīl ‘aql-ile muhaşşaş kabīlinden olup aña bu güne huşuş ‘arız olmaķ ‘umūmına mu‘arız olmaz. Ve kavli-i rāciḥ budur ki melā’ikenüñ istifhāmı Ādem’i tecrīḥ ü inkār olmayup belki ḥikmet-i ḥıkkatinden istifsārdur. Ba‘dehü tercīḥ édenler ta’līm-i esmādan şoñra rüçḥāmı nümāyān olduķda fi’l-i secde ile emr-i inķıyādı taşḥīḥ eyleyenlerdür. Ve daḥı İblīs-i nādānuñ ‘işıyānı melā’ikeden olmamasına bürhān olmaz. Zīrā egerçi cemī’-i efrād-ı melā’ike rezīle-i ğazab u şehvet erbābı degüller ise lākin ‘işmetleri ‘amme olmamağla ḥıṣāl-i ḥamīdeleri tāmme olmayup ba’zıları kibr ü naḥvet aşḥābı olsa olur ki İblīs-i ḥasīs anlaruñ re’īsleridür. Nitekim āḥād-ı insānuñ ğayr-ı ma’şūm nice mezmūmları olur ki erbāb-ı fışķ ve ehl-i telbīsleridür.

Kimden iḥrāc étdiler İblīs’i istiṣnā nedür

Ādem ḥaḳķında su’āl-kerde ba‘dehü ehl-i secde olan melā’ike-i arz u semādur ki İblīs-i bī-vefā anlardan müsteṣnādur. Ve daḥı müsteṣnā, müsteṣnā minh tahtında dāḥil olmağla kıā’ide-i naḥv üzre muttaşıl istiṣnādur.

*Cins ü faşlı nev’ ü aşlı bir iken ey bü’l-‘aceb
Arasında bunlaruñ bu deñlü bu ğavğā nedür*

Cins ü faşlı ki meşelā nāṭıķ u ḥayvān ve nev’ ki insān ve aşlı ki ḥalaķa-küm min nefsin vāḥidetin²⁰ mefhūmınca zāt-ı mütteḥide yāḥūd inne’llāhe Te’ālā ḥalaķa evvelen cevheratün fe-nażara ileyhā fe-zābet min heybetiḥi şümme ḥalaķa minha’l-‘Arşā ve’l-Kürsiyye²¹ feḥvāsınca cevhere-i vāḥide, yāḥūd mādde-i āşār-ı zāvāhir olan çār ‘anāşır yāḥūd envārdan evvel zāhir

¹⁸ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” 2 Bakara 30

¹⁹ “Ādem’e secde edin.” 2 Bakara 34

²⁰ “O, sizi bir tek nefisten yarattı.” 39 Zümer 6; 7 A’rāf 189; 4 Nisâ 1

²¹ “Yüce Allah önce bir cevher yarattı, sonra ona baktı; (o cevher Allah’ın bakmasının) heybetinden eridi; sonra da ondan Arş’ı ve Kürsü’yü yarattı.”

ü nümâyân olan nûr-ı Nebiyy-i âhuru'z-zamân 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâmdur. Bunlaruñ her biri zât-ı vâhîde ve haķıķat-i müttehîde iken âhâd u aşnâfda bu deñlü ihtilâf ve bîhüde ğavġâ vü mücâdelât, bî-muġabâ herkesüñ birer semte zehâbı ve birer şan'atı iktisâbı, kimi ehl-i haķıķat ve kimi müdde'î, kimi râh-ı Hâķ'da ġürizân ve kimi ol tarafa dâ'î olmaķ emşâli hey'ât u aġvâl ki mâdde-i zevât anlardan müberrâtdur, nedendür? El-cevâb: İhtilâf-ı şuver ü hey'ât esbâb-ı ġâriciyye muķârenetiyle zevâta 'arîz olan müşahġışâtdandır, aşla vaġdet lâzime olmasına müzâġame olmaz.

*Bunlaruñ hep feyzi bir yerden gelürken lâ-cerem
Kimi 'âlim kimi 'âmî kimisi şeydâ nedür*

Bu cümle isti'dâdât-ı bî-nihâyât sebebiyledür. Zîrâ feyz ki 'aġâ-yı vücûd-ı pür-cüddur, sârî olmadığı mümkinü'l-vücûd yokdur, meger nâ-ķâbil-i fazl u cüd ve mümteni'-i nâ-büd ola. Lâkin aşl bir olmasından hey'âtda fer'ler müteġâyir olmamaķ lâzım gelmez. Nitekim ittiġâd-ı şecere münâfî-i ihtilâf-ı şemere olmaz. Zîrâ şecerenüñ şânı şemerâta vücûd iġsânı olup teġâyür-i şuver ü hey'ât, umûr-ı ġâriciyye ihtilâfâtıyladır. Ve bir daġı bir kıt'a-i zemînüñ bir taraflı iġyâ ve taraf-ı âġarı ġâli üzerine ibķâ olunsa ma'lûmdur ki iġyâ olan tarafuñ fevâ'idi ziyâde vü ġüzîde ve 'aksinüñ 'avâ'idi ķalîl ü nâ-pesendîde olur. Belki umûr-ı ġâriciyye müzâġamesi olmasa ittiġâd-ı aşla ittirâd-ı efrâd mülâzemesi görünürdi. Ve'l-ġâşıl müzâġame-i 'avârîz u müşahġışât ile olan ihtilâf u hey'âtda ittiġâd-ı aşl için mümâni'a olmaz. *Küllü mevlûdin yüdedü 'ale'l-fiġrati illâ enne ebevâġhü yühevvidânihi ve yünaşşirânihi ve yümeccisânihi*²² ġadîş-i şerîfi bu cevâbuñ şîġhatine ġüvâh-ı bî-iştibâhdur.

*Kiminiñ ġurşîd-i 'âlem zerre gelmez 'aynına
Kimini her şeyde ġayrân eyleyen âyâ nedür*

Evvel şol şühûd-ı ekmele şâġibi şâındur ki şems-i cihân degül belki 'Arş-ı Raġmân 'aynına nümâyân olmaz. Kemâ ķâle's-Şeyġ Ebû Yezîd el-Biştâmî nefe'ana'llâhü Te'alâ bi-sırrıhi's-sâmiyyi: Lev enne'l-'Arşa ve mâ ġavâġhü

²² "Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doġar, sonra anne ve babası onu Yuhudi, Hristiyan ve Mecûsî yapar." (Buhârî, "Cenâ'iz, 79, 80, 93).

elfe elfi merratin vaqa'a fî zāviyetin min zevāyā ḳalbi'l-'ārifi mā eḥasse bi-zālik.²³ Ve ṣānī ol müstedill-i şāf-dil nişānıdır ki her varaq̄i derfterist ma'rifet-i Kirdgār²⁴ mısdākınca her varaq̄ delālet-i Kirdgār'a sezā-vār olup ve her delīlūñ ḥālī medlūle iṣāl olmağ-ıla her şeyde istidlāl hemān 'ayn-ı medlūle ittişāl gibi olur. Kemā ḳile: Lev küşife'l-ğitā'ü mā ezdedtü yakīnen.²⁵ Yāḥūd ṣānī bir sālik-i rāh-ı fi'llāh 'unvānıdır ki cemī'-i mevcūdātda esmā vü şifāt müşāhedesin ḳılıp nü'minü bi-ba'zın ve nekfüru bi-ba'zın²⁶ vartasından mübā'ade eder. Ve 'alā kile'l-ma'neyeyn sebeb-i ḥayrāniyyet-i ferīḳayn 'adem-i tenāhī-i keşerāt-ı müşāhedāt ve iḥāṭa-i esmā vü şifātdur. Kemā ḳāle'llāhü Te'alā: İnehü bi-küllü şey'in muḥiṭun.²⁷

*'Āşıka ma'sūk artıḳ rāğıb iken pes yine
Anda bu deñlü temennā bunda istiğnā nedür*

'Āşıkdan murād Cenāb-ı Rabb-i 'ālem ve ma'sūḳdan maḳşūd cümle-i Benī Ādem'dür. Kemā ḳāle'llāhü Te'alā fi'l-ḥadīş-i'l-ḳudsiyyi: Küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtü en u'rife fe-ḥalaktü'l-ḥalḳa li-u'rife.²⁸ Ma'rūfiyyet merğūba ve maḥbūba olıcaḳ bi'z-zarüre 'ārif daḥı maḥbūb u merğūb olur. Ma'sūḳuñ 'āşıka şiddet-i rağbeti 'aşkı sebebiyle ḥüsn-i ma'sūḳ zuḥūr u şöhret buldığından ve 'āşıkuñ ma'sūḳa meyl ü meveddeti şifāt-ı 'ışkdan eşer-i ma'sūḳıyyet toğdığındandır. 'İşḳ u ma'sūḳıyyet hemān ma'lül ü 'illet meşābesinde olup a'nī birbirlerine olan ta'aşşuḳları vücūd u 'ademi berāber olan ma'lül, zāt-ı 'illetüñ fer' ü eşeri ve 'illet, ma'lülün aşl-ı vücūd-perveri olup beynlerinde te'eşşür ü te'sİR cihetinden ḥuşul-pezir olan ta'alluḳları gibidir. Ma'lüm-ı her ehl-i istifādedür ki ta'alluḳ-ı eşerde olan şiddet ü ziyāde muḥtāc-ı ifāde degüldür. Pes imdi 'āşıḳ Ḥazret-i Mevlā ve

²³ Şeyh Ebû Yezîd el-Bistâmî -Allah onun yüce sırrıyla bizi faydalandırın- şöyle demiştir: Arş ve onu kuşatan her şey binlerce kez bir ârif kulun kalbinin bir köşesine düşse de ârif bunu hissetmez.

²⁴ Her bir yaprak Allah'ın marifetine dair bir defterdir.

²⁵ Şayet perde kalksa benim îmânımda hiçbir artma olmaz.

²⁶ "Bir kısmına inanırız, ama bir kısmına inanmayız." 4 Nisâ 150

²⁷ "Muhakkak ki Allah her şeyi kuşatmıştır." 41 Fussilet 54

²⁸ Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi diledim ve bilinmek için mahlukatı yarattım. Hadis-i Şerif

ma'sûk 'abd-i bî-nevâ iken temennâ tarîkıyla yine Mevlâ'nuñ *enîbû ilâ Rabbiküm ve eslimü lehü*²⁹; *fe-firru ile'llâhî*³⁰; *tübü ile'llâhî cemî'an*³¹; *yâ eyyette-tühe'n-nefsü'l-mu'tme'innetü irci'ülâ Rabbiki rāziyeten merziyeten*³² mişâli aqvâl ile ravza-i cennet ve na'im-i bî-minnetine da'veti ve 'abd-i bî-nevânuñ bilâ-da'vet müsâra'ati elzem ü ehemm iken ma'a da'vet terk-i icâbeti nedür? Bu hıtab 'alâ vechi'l-isti'câb olup cevâb-ı bā-şavâbı budur ki Hüdâ-yı celle ve 'alâ'nuñ da'vet ü temennâsı fazl u 'atâsı bilâ-garâz ve lâ-ivâz olması ve 'abd-i bî-ğmânuñ istiğnâsı tamâm cehli belâsıdır. Yâhüd 'ale'l-'aks ma'sûk Cenâb-ı Rabb-i 'âlem ve 'âşık Benî Âdem ola. Pes bu taqdîr üzre ma'nâ-yı dil-pezir, ma'sûkuñ kemâl-i hüsn ü behceti 'ışk-ı 'âşık sebebiyle zühür u şöhret bulmağla 'âşıka râğbeti keşret üzre iken 'âşıkuñ vişâl ü şühüd temennâsında vücüd ifnâsı ve ma'sûkuñ yine *len terâni*³³ edâsıyla istiğnâsı nedür? El-cevâb: 'Âşıkuñ temennâsı hükmi-i 'ışk ile meyl-i hüsn ü kemâl iktizâsı ve ma'sûkuñ istiğnâsı *ğaniyyün 'ani'l-âlemîn*³⁴ olup mahlûkınıñ ta'alluk u ta'aşşukından 'adem-i pervâsıdır.

*Şirk-ile imân gelmez bir yere lâ raybe fih
Ehl-i İslâm' uñ dilinde lâ nedür illâ nedür*

'Âlem-i mecâzda kalup müşâhedesinde kâ'inâtdan her eşer-i mevcüd mu'teber olmağla vahdet-i Zât ikrârın étmeyene nefy-i vücüd-ı ulühiyyet-i ğayr ve işbât-ı me'lühiyyet-i Müfîzu'l-cüd ve'l-hayr mü'tâla'asıyla *Lâ ilâhe ille'llâh* zikrin étmek lâzım gelür. Bu tevhidüñ taḥkîki ve taḥlîdi olur. Taḥkîki, ulühiyyete ğayr-ı Hakk eḥakk olmadığını 'iyân yâhüd bürhân ile bilmek; taḥlîdi muḥakkak maḳâlini isti'mâl eylemek ile olur. Eger muḥakkaka taşdik-i bi'l-cenânı olursa muḳallid ehl-i imândan olur. *Kemâ kâle ba'zu'l muḥakkikîne fi ḥakḳi imâni'l-muḳallidîne: Ve li'l-muḳallidi imâni*

²⁹ "Rabbimize yönelip ona teslim olun." 39 Zümer 54

³⁰ "O hâlde Allah'a koşun." 51 Zâriyât 50

³¹ "Hep birden Allah'a tevbe ediniz." 24 Nûr 31

³² "Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön." 89 Fecr 27, 28

³³ "Sen beni asla göremezsin." 7 A'râf 143

³⁴ "Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)" 3 Âl-i İmrân 97

*yüŷābü bihi ve in yeke 'āŷiyen fī terki im'āni.*³⁵ Ve illā bi'l-ittifāk ehl-i nifākdan olur. Ve bāz-ı himmeti evc-i semā-yı haķıķatde pervāzda olup nazārında ta'addüd-i zevāt i'tibārın kılmayana selb-i vücūdāt-ı mevcūdāt ve işbāt-ı vaħdet-i Zāt müŷāhedesiyle *lā mevcūde ille'llāh* demek mühimm olur. Bu tevħidüñ daħı taħķıķı ve taķlıdı olur. Taħķıķı bürhānla olmayup ancaķ 'iyān ile olur. Emr-i taķlıd beyān u tesvīd olundu. Ve ba'zı ehl-i vaħdetüñ bu tevħidi ke'l-ħadīdi'l-muħmāti ve ba'zınuñ ke'ş-şemsi ma'a'n-nücūmi ve ba'zınuñ ke'l-baħri ve emvācihi dēyü temŷılleri mücerred ğālibüñ zuhūr u kemāli ve mağlūbuñ bi'l-küllıyye izmiħlāli ŷüretinde taŷvīr ile ĳalb-i sālilde taħyīl taħŷili içündür. Yoħsa taħķıķ degüldür ki ĳadīd-i muħmāt ve ŷems-i ma'a'l-kevākib miŷāllerinüñ her biri ĳuŷuŷında iki zāt vücūdı ve el-baħrū ve emvācühü miŷāl-i maħŷuŷında mümkin-i vācib olmaķ vürüdiyla i'tirāz haķıķ ola. Nitekim ba'zı ehl-i i'tisāf bu ğüne i'tirāza taŷaddī ile müte'addī-i ŷavr-ı inŷāf olmuŷdur³⁶. Ve meŷhūd-ı her ehl-i ŷuhūddur ki tevħid-i Zāt'da muvaħħidüñ fi'l-cümle ta'ayyüni olmağla nefy ü işbātdan ĳabīr ü āğāħ olur. Lākin andan berter ü a'lā bir tevħid-i Kibriyā daħı vardur ki ta'ayyün-i ĳā'il bi'l-küllıyye zā'il olup kemā fī ŷecerati Mūsā muvaħħid lisān-ı 'abd-i bī-nevā ile ĳazret-i Allāħ olur. Ve ba'zı ehl-i kemālüñ lisānı üzerine *Ene'l-ĳaķķ* ve ba'zınuñ *Sübhānī mā a'zame ŷe'n*³⁷ kelimātınuñ cereyānı bu 'unvān üzredür. Ve bu tevħid ancaķ nazār u i'tibār ifnāsiyla olmayup belki Zāt'ıñ ŷıfat-ı vücūddan fenāsiyla olur. İmdi taħķıķ-i mesfūr üzre ma'nā-yı beyt-i mezkūr, bir dilde ŷirk-ile imān ictimā'ına imkān olmayup tevħid-i ŷıfatda ta'addüd-i zevāt ve tevħid-i Zāt'da nefy ü işbāt olcaķ vaħdet-i Zāt'a imān nice mevcūd u 'iyān olur? Pes bu 'unvān üzre tevħid-i Zāt-ı pāk *ve mā yū'minü ekŷerühüm*

³⁵ Bazı muhakkıklar mukallidin imānı hakkında ŷöyle demiŷlerdir: Mukallidin onu araŷtırma konusu yapmayı terk etse dahi onunla sevaplandığı imānı vardır.

³⁶ Eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 1464/1 numarada kayıtlı nüŷasının ĳaŷıyesinde ŷu not kaydedilmiŷtir: "ĳāzā ŷuratü'l-i'tirāz: Muvahħid ile muvaħħad beyninde ikilik muķarrer iken tevħid mutaŷavver olmaz ve ŷol muvaħħid ki ke'l-ħadīdi'l-muħmāti 'alā ŷarīķı't-taķlīb ev ke'ş-şemsi ma'a'l-kevākibi min süneni'l-izmiħlāl vaħdete mā'il olmuŷdur, cāhildür ve ke'l-baħri ve emvācihi dēyenler daħı kāmil degüldür; zīrā mümkin-i vācib olmaķ muħāl, bunlar ŷadık olmaķ ne ihtimāl."

³⁷ Kendimi her türlü noksandan tenzih ederim, benim ŷānum ne yücedir.

*bi'llâhi illâ ve hümm müşrikûn*³⁸ hükmince mücib-i iştirâk olmağla 'ayn-ı iştirâk olmağ görünür démek olup merâtib-i tevhid tertibi üzre maqâm-ı fenâ-yı Zât'a meyl ü iltifâta tergîba işâret olur.

*Eyleyüp Hakk'a tevekkül kul olan Mevlâsına
Bugün için guşşalanmağ yâ gam-ı ferdâ nedür*

Ya'nî bende-i bî-nevâ niçün yevm-i ferdâ için guşşa-mend ü gam-nâk olur? Hakk'a tevekkül ile Mevlâsına mütevekkil olup *ve men yetevekkel 'ale'llâhi fe-hüve hasbühü*³⁹ muktezâsınca hemîşe niçün ferağ-nâk-i bî-bâk olmaz? Yâhüd cemî'-i mevcûdâtuñ bi'l-icâd Cenâb-ı Mâlikü'l-mebde' ve'l-me'âda istinâdı olduğına itikâd ve ol Zât-ı cevâda kemâ hüve haqqahü i'timâd éden 'abd-i pür-şafâ gam-ı yevm ve guşşa-i ferdâyı neye binâ eder? İmdi guşşa-i yevm ve gam-ı ferdâ ile tevekkül-i Mevlâ da'vası mücerred iddî'â olmuş olur. *Teribet eydi'l-müdde'îne ve mâ ahsene mâ kîle fi hâze'l-ma'nâ ve hüve fevviz ümûrake li'l-laţîfi'l-âlimi ve erih fu'âdeke min cemî 'i'l-âlemi ve'lem bi-enne'l-ümûra leyse kemâ teşâ'ü bel yeşâ'u'llâhü aḥkemü ḥâkimin ve'trib ve tıb ve'nse'l-hümûme cemî'ahâ inne'l-hümûme tüzîbü lübbe'l-hâzimi*.⁴⁰

*Söylemek bilmek işitmek añlamağ görmek nedür
Yâ bu evşâf ile mevşûf olan ol yektâ nedür*

Bu evşâfuñ her biri her kalbi şâf olanuñ ma'lûmı ve mevşûf olan dañı rûh-ı insânî oldığı mefhûmıdır ki ol rûh-ı pür-fütûh bir nefha-i Rabbâniyye ve laţife-i nûrâniyye bedende sârî ve maddeden 'ârî 'âlem-i emrde maḥlûk u peydâ ve şüret-i hissiyyeden müberrâdur. Beden anuñ sekl-i mu'ayyeni olmaz. Zîrâ beden mu'ammer olduğça envâ'-ı şuver ile muşavver olup ol cevher-i leţâfet-eşerde ihtilâf-ı şuver mutaşavver olmaz. Belki rûz-ı maḥşerde beden-i mücedded ol gevher-i mücerrede tâbî' olup şüret-i ma'neviyyesiyle muşavver olsa gerekdür.

³⁸ "Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a îmân etmezler." 12 Yûsuf 106

³⁹ "Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter." 65 Talak 3

⁴⁰ İddiacıların elleri kurusun. Bu ma'nâda söylenen en güzel söz şudur: İşini Latîf ve 'Âlim olana bırak; kalbini bütün dünyadan arındır (rahatlat). Bil ki işler hâkimlerin hâkimi olan Allah'ın istediği gibi olur, senin istediğin gibi olmaz. Gönlünü eğlendir ve hoş tut. Akıllı adamın aklını kemiren (eriten) bütün dert ve kederleri unut.

*Rūzī ki cezā-yı her şıfat h^vāhed buved
 Qadr-i tū be-ḳadr-i ma'rifet h^vāhed buved
 Der-ḥüsn-i şıfat küş ki der-rüz-ı cezā
 Haşr-ı tū be-şüret-i şıfat h^vāhed buved⁴¹*

Dünyāda nice şāhib-i şüret-i zışt ḥüsn-şüret rūḥ-ı melā'ik-sirişt ile sākin-i bihişt ve nice şüretde müşābih-i melā'ik-i bihişt, şüret-i rūḥ-ı zişt ile muḳārin-i dūzaḥiyān-ı dīv-sirişt olacaḳdur. Kemā ḳāle'llāhü Te'ālā: *Vü-cühün yeome'izin müsfiratün zāḥiketün müstebsiratün ve vü-cühün yeome'izin 'aleyhā ḡaberatün terheḳuhā ḳateratün.*⁴² İmdi evşāf-ı mezkürenüñ her biri ma'lümüñ ve mevşüf olan daḥı mefhümüñ olduḳdan soñra Rabb-i Celil'üne bu delil ile sebil bulursuñ, nefs-i cāhilüñi 'ārif-i kāmil étmiş olursuñ. Zīrā nefs-i bī-nevā nümüne-i 'ālem-i kübrā olmaḳla anuñ gibi müşıl-ı Rabb-i Celil bir sebil olmaz. *Kemā ḳile: Men 'arefe nefsehü fe-ḳad 'arefe Rabbehü.*⁴³ Ḥāricden delil ihtiyārı kendüyi bilmeyen 'alil kārıdur.

*Delī ister iseñ Ḥaḳḳ'a dilārā
 Yabanda arama kendüñde ara*

Vech-i delālet ma'lüm-ı her ehl-i feṭānetdür ki eger ol evşāf-ı ma'rüfe ile ancak şānı imkân olan zāt-ı insān mevşüfe olsa zāt-ı Vācibü'l-vücüd ve Müfīzü'l-ḥayr ve'l-cüdda noḳşān nümāyān olurdu. Lākin aşl-ı şıfatda şirkete tesāvī fi'l-keyfiyyet lāzım gelmeyüp belki Cenāb-ı Mevlā'da ol evşāf-ı cemile daḥı a'lā vü zībādur. Mā li'bni Ādeme ve Rabbü'l-erbāb. *Leysē ke-mişlihi şey'ün ve hüve's-semīu'l-başīr.*⁴⁴

*Benden evvel étdiğin étmiş éden olmuş olan
 Bunda vü anda benümle olunan da'vā nedür*

⁴¹ Her sıfatın karşılığının olacağı gün, senin değerinin senin ma'rifetinin değerine göre olacak. Sıfatının iyi olması için çalış, zira sen sıfatının suretinde haşredileceksin.

⁴² "O gün birtakım yüzler ışık saçar. Güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş, kapkara kesilmiştir." 80 Abese 38-41

⁴³ "Kendini bilen Rabbin bilir." denilmiştir.

⁴⁴ "O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür." 42 Şûrâ 11

Ya'nî Hâllâk-ı ezel beni halk étmezden evvel benüm her kılacek kârımı levha-i a'mâlümde taqdîr, *ve ceffe'l-kalemü bi-mâ hüve kâ'inün*⁴⁵; *ve küllün müyesserün li-mâ hülîka lehü*⁴⁶ fehvâlarınca baña müyesser olacak evzârımı şafha-i ahvâlümde taqrîr édicek, dünyâda ve uhrâda a'mâl ü ahvâlümünden su'âle mecâl olmak nedendür? Zâhir-i hâl budur ki benüm hâl ü me'âlüm ma'lüm belki maẓzî vü mahtûm olmağla ben 'alâ külli'l-ahvâl ma'zûr u mazlûm olam. El-cevâb: 'İlm-i Muqaddir, ma'lüm-ı muqadderde mü'essir olmayup belki ma'lûma tâbî' olmağla cebri muqarrır olmaz. Ve her 'amel ki ezelde mümkün oldığı cihetden muqadder ola, lâzım gelür ki ihtiyâr-ı cüz'î dağı mümkünâtdan olmağla ol cihetden muqadder olmak muqarrer ola. İmdi muqadderün fi'l-ezel ihtiyâr-ı cüz'î ile muqarrer olan 'amel olmuş olıcağ ezelde 'ilmüñ 'amele ta'allukı 'âmilinden şudûrı bi'l-ihtiyâr olup yohsa bi'l-iztirâr olmasıyla olmuş olmaz ve 'ilmüñ taqdîrde 'adem-i te'sîrine bir delîl-i dil-peẓîr dağı budur ki bir mevlâ gulâm-ı pür-cefâsından 'alâ hülâfî'r-rızâ vaz'-ı nâ-sezâ peydâ olacağından qable'l-vukû' şıhhat-i nazar ile haber vérür. Ba'de'l-vukû' ma'lümdür ki ol gulâm-ı bî-vefânuñ muhâlefetine mevlânüñ ferâseti sebep olmayup belki mevlâdan ferâset şudûrı ol gulâm-ı bî-hayâdan isti'dâd-ı muhâlefet zuhûrına müsebbib olmuşdur. Ve bir dağı bir şahş-ı 'âkıl ecel-i tabî'asına vâsıl oluncaya dek zât-ı cemâline 'arız olıcağ şebâb u şeyhûhat emşâli ahvâli qable'l-vukû' habîr olur. Ma'a hâzâ ol ahvâlün huşûle mevşûle olmasında habîr olmasınınuñ te'sîri olmak ihtimâli olmaz. Zîrâ ol ahvâl ol şahş-ı 'âlim-i bi'l-me'âlün mukteziyât-ı zâtı olup habîr dağı olmasa yine iktizâ hasebiyle vücûd-peẓîr olur. Kezâlik cemî'-i mâhiyyât-ı mümkünât dağı mukteziyât-ı Zât-ı muqaddesetü's-şifât olup ve 'ilmüñ şanı ancak mâhiyyeti mâhiyyetden temyîz ü beyân olmağla mâhiyyâtda mü'essir olmadığı muhaqqak olmuş olur. İmdi Cenâb-ı Haqq-ı Cevâd'üñ a'mâl-i 'ibâdî taqdîr ü icâdî eger bi'l-ihtiyâr ise ki ehl-i sünnet mezhebidür 'âmiline ihtiyâr-ı cüz'î imdâdı ile cebr muhâl olduğu gibi bi'l-icâb ve'l-iztirâr ise dağı ki hukemâ meşrebidür yine cebre mecâl olmaz. Zîrâ bu

⁴⁵ "Kalem, olan ile kurumuştur [Olacak olanları yazan kalemin mürekkebi kurumuştur]"

⁴⁶ "Herkes kendisi için yaratılmış olana erecektir." Buharî, Tefsir, Leyl, Cenaiz 83, Edeb 120, Kader 4, Tevhid 54 / Müslim, Kader 6, (2647) / Ebu Davud, Sünnet 17, (4694) / Tirmizî, Kader 3, (2137) Tefsir, Leyl, (3341).

taḳdīrce fā'il-i fi'l-i nā-şavābdan *lime ce'altenī kezā*⁴⁷ su'ālī istişvāb olunmayup *felā telūmenne illā nefseke*⁴⁸ ilzāmı iltizām olunur. Ve daḳı *ḳul küllün min 'indi'llāhi*⁴⁹ mefhūmınca her kārı Cenāb-ı Kırdgār'a nisbet lāzıme olmasına *ve mā eşābeke min seyyi'etin fe-min nefsike*⁵⁰ āyeti müzāḫame olmaz. Zīrā a'mālūñ Ḥudā-yı zī-ḳudrete nisbeti icād ve 'abd-i bī-ḳuvvete istinādı, kesbi aña isnād iledür. İmdi ne āyet-i ūlā da'vā-yı cebrīlere bir vech-ile rāh ve ne āyet-i uḫrā müdde'ā-yı kaderīlere güvāh olur. Kezālik āyet-i *ve lev-şā'e le-hedāküm ecma'in*⁵¹ daḳı şübüt-ı cebr ḫaḳḳında ifāde-i 'ilm-i yaḳīn étmez. Zīrā meşıyyet daḳı 'ilme tābı' olup bi'l-vāşıta ma'lūm tevābı'inden olmuşdur. Ve bir daḳı ma'nā-yı laḳıf-i nazm-ı şerīf ḳābil-i ihtidā olan māhiyyāta intihā olmaḳla ezelde hidāyet-i cümle-i Benī Ādem mütē'allıḳ-ı meşıyyet-i Rabb-i 'ālem olup sāyir ḳavābil-i ḳalālāt olan zevāt, kenz-i maḫfide pinhān olmaḳ olurdu. Nitekim ḫālen olan nizām-ı bedī'u'l-intizāmda bu iki vaşf-ı müteḳābili ḳābil olanlarıñ nicesi ol genc-i ḫafide nihāndur. Lākin meşıyyet-i Zi'l-celāl bu minvāl üzre olmadı. Zīrā bu taḳdīrce esmā'-i müteḳābilenüñ ba'zını 'ayna iḫrācla tekmīl ve ba'zını ketm-i 'ademde terk-ile ta'ḳıl lāzım gelüp ve ihtidā cānibini daḳı muḳābil ü mücānibi üzerine terciḫ ve mevcūdiyyete ta'yīn Ğaniyyün 'anı'l-'ālemīn 'ibāda aşlah olanı taḳdīr ü icād ḳılmaḳ belki muḳābil cānibi daḳı vücūd-ı 'aynı şāḫibi olmasa ḳudret-i Ḥaḳḳ 'ämme ve ḫıḳat-i ḫaḳḳ tāmme olmaḳ ihtimālın gösterirdi. Bā-ḫuşuş erbāb-ı şekāvetüñ küfr ü ḳalālet lisān-ı isti'dādlarıyla maḳlūbları ve ḫüsn-i ihtiyārlarıyla maḫbūbları olup niçün bizi ḳāll ḳıldıñ démege mecālleri daḳı olmamaḳla ilā yevmi'l-ḳıyām 'āleme bu nizām vērildi démek olup cebrüñ 'adem-i infihāmında aşlā kelām olmaz. A'lem-i 'ālemiyān olan Nebiyy-i āḫıru'z-zamānuñ ḳazā vü ḳader belıyyesin *fe-lā telūmenne illā nefseke*⁵² ḳazıyyesiyle tafşıl ü beyānları daḳı ḫiç bir mezheb ü meşreb üzre şübüt-ı cebre imkān olmadıḳına ḳaḳ'ı bürhāndur. Ma'āza'llāh bir 'amel-i nā-şavābuñ esbābını taḫşıl bābında ḳapu-be-ḳapu tekāpü eden yādigāruñ ba'de'l-ḫuşūl ol 'amel-i nā-sezāda

⁴⁷ Beni niçin beni böyle yaptın/yarattın?

⁴⁸ Nefsinden başkasını kınama.

⁴⁹ "De ki: Hepsi Allah'tandır." 4 Nisâ 78

⁵⁰ "Sana ne kötülük gelirse kendindedir." 4 Nisa 79

⁵¹ "Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi." 16 Nahl 9

⁵² Nefsinden başkasını kınama.

mecbûriyyet da'vâsı ne kabîh edâdur. Ve bir daħı bir şahş-ı haķire étdigi mazleme-i yesire için ihtiyârıyladur déyü envâ'-ı ta'zîb ü cezâyı sezâ gören ğaddâruñ kendi mezâlim-i kebîresi icrâsında ıztırâr iddi'âsı ne şariħ haķadur. Evc-i semâ-yı haķîkatüñ bâz-ı bülend-pervâzı a'nî H'vâce Hâfız-ı Şirâzî hazretlerinüñ

Der-küy-ı nîk-nâmî mâ-râ güzer ne-dâdend
Ger tû ne-mî pesendî tağyîr kun kazâ-râ⁵³

kelâm-ı hõş-nizâmlarından daħı cebrüñ infihâmı lâzım gelmez. Zîrâ murâd benüm nîk-nâmluķ küyına rüy göstermekde muhâlefet ü 'inâdum, muķtezâ-yı nihâdum olup kazâ-yı Bârî cellet 'azamete daħı bir vefķ-ı isti'dâd cârî olmuşdur. Eger sen benüm bu şanı'-i nâ-hem-vârumı inkâr édüp ber-hulâf-ı muķtezâ icrâ-yı kazâ édebilirseñ ben nâ-kâbil ü bed-aħterüñ yedinden bir şanı'-i hõşter göster ve illâ isti'dâd-ı bârid üzerine vârid olan levm ü zemmi 'âmil ve nâ-çâr u bî-imdâd haķķında îrâd-ı maħz-ı mükâbere vü 'inâddur, démekdür. Yâhûd murâd kazâyâ rızâ meslegine irşâd olup taħķîķ-i ma'nâ-yı beyt-i mezkûr, eger ben meşelâ evzâ'-ı nâ-fercâm ile bed-nâm olsam, saña elzem olan niçün sen nâ-hurrem ü nâ-şâduñ yüzinden evzâ'-ı nâ-revâ îcâdı olur déyü şanı'-i bî-ağrâza i'tirâza taşaddî ile tavruñdan ta'addî étmeyüp belki ol evzâ'-ı nâ-sezâyı hûb u zîbâ görüp epsem olmaķdur. Zîrâ her şey ki zâtında mümkünü'ş-sudür ola, zühürnü istikzâ édüp kazâ daħı cemî'-i mümkünâta 'âmm olmağla ızhâr-ı iķtizâ étmışdür. *Ve'llâhü yahķümü lâ mu'akķabe li-hükmihi*⁵⁴ hükmince tebdîl-i hükmi Kirdgâr'a çâre var mıdır ki böyle i'tirâz-ı nâ-revâyâ ictirâ édesüñ demek olur. Bu ma'nâdan hâşâ münkirâta rızâ lâzım gelmez. Zîrâ mühim olan her kazâyâ rızâdur yoħsa her maķzîyi irtizâ degüldür. Nitekim bir haķtâf-ı mâhirden bi-hasebî'l-iķtizâ düne'r-rızâ midâd-ı fâhir ile bir haķt-ı nâ-sezâ şâdır olsa levm ü zemm haķt-ı nâ-sedâda olur, yoħsa haķtâta yâhûd midâda olmaz. İmdi kazânuñ maķzîyyât üzerine deverânı midâduñ hurûf-ı mebânî üzerine cereyânı gibi olduğundan kazâyı bed görmek ğâyetde müsteb'ad olur.

⁵³ "Bize iyi ad/san kazanma civarına yol vermediler. Beğenmiyorsan takdiri deĝiştir." *Dîvân-ı Hâfız*, İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân, Tahrân, 1384, 5. Gazel, 7. Beyit.

⁵⁴ "Allah hükmeder, O'nun hükümünü denetleyecek yoktur." 13 Ra'd 41

*Hāme-i şun'a haṭā nisbet olunmazsa eger
Bunca yañlışlar bu 'ālem defterinde yā nedür*

Hāme-i şun'-ı Rabb-i 'İzzet'e haṭā nisbeti 'ayn-ı haṭā ve cāhilāne edādur. Nitekim Hāfız-ı gencine-i rāz ve mefḥar-ı h^vācegān-ı Şīrāz ḥazretleri bu yurmuşdur:

*Pīr-i mā guft haṭā ber-kalem-i şun' ne-reft
Āferīn ber-nazar-ı pāk-i haṭā-püş-eş bād⁵⁵*

Zīrā her kābil-i zuhūr ki defter-i kā'ināt ve şafḥa-i mevcūdātta meşṭurdur ber-nehc-i şavāb vücūd-yābdur. Eger nīk ve eger zişt ve eger şūfī-i şavma'a ve eger rāhib-i künişt cümlesi isti'dād u nihādına göre hūb-siriştdür. Hīç bir kabīḥ olmaz ki aña ḥaşlet-i kabīḥası üzre hılkatden özge hūsni-i ḥālet ola. Ve bir ṭālib-i emr-i faẓīḥ bulunmaz ki ol emr-i bede vuşlatdan aḥsen sīret bula. Hattā nār-ı caḥīmi daḥı Cenāb-ı Rabb-i Hākīm aşḥābına kemāl-i şefkat ve vufūr-ı merḥametden me'āb kılmışdur. Görmez misüz ki nice ehl-i fuzūl, sebep-i 'ıķāb belki 'ayn-ı 'azāb olan nefsanī ve şehvānī merām-ı nā-fercāmlarına neyl ü vuşüllerinde nā'il-i feyz-i Sübhānī ve vāşıl-ı luṭf-ı Raḥmānī oldum déyü şükrāneler édüp müjde-gāneler vérürler. Bu mütelāşīlere bu ḥālet, 'azāb u miḥnete kemāl-i maḥabbetlerinden nāşī olmışdur. Ve'l-ḥāşıl her şey ki mevcūddur müstaķbeḥīnden ma'dūd degüldür, meger nā-ķābil-i cūd ve mümteni' u'l-vücūd ola.

*Perde-i pindāruñı kaldırmayınca aradan
Ey Rūsūḥī bilemezsüñ bunlara ma'nā nedür*

Ya'nī bunlara olan ma'ānī-i pāki ḥaķāyık u deķāyıkdan olmağla arada ḥā'il olan perde-i mecāzı zā'il olmayınca kemā hüve ḥaķķahü idrāk édemezsüñ ki ol ma'ānīnūñ beyānı bürhānla olmayup ancak 'ıyān ile olur. Yāḥūd ḥaķāyık u deķāyıkı cāhil iken cehlūñe kā'il olmayup yine 'ilm iddi'ası cehl-i mürekkeb edāsıdır.

⁵⁵ "Pīrimiz dedi ki: Takdir kaleminde hata yoktur, hataları örten temiz nazarına āferīn!" *Dīvān-ı Hāfız*, İntişārāt-ı Kitāb-ı Ābān, Tahrān, 1384, 105. Gazel, 3. Beyit

Hvāce pindāred ki dāred hāşilī Hāşıl-ı hvāce be-cuz pindār nīst⁵⁶

İmdi saña lâzım u mühimm olan izāle-i perde-i pindāra sa'y-i bisyār gösterüp sen iz'ān edemezseñ bārī anı bir bilenden şor mazmūnı muqtezāsınca eger sende vicdānī iz'āna imkān yoğ-ise bārī bir ehl-i kemālden su'āl eyle ki andan telakķī ile 'irfānda bir miqđār terakķī bulasuñ. Yoħsa nefsi-cāhili rezīle-i cehlden tecrīdsüz yāħūd ehl-i taħķīka taķlīdsüz, iz'ān-ı ma'ānī ħuşūşan idrāk-i sırr-ı Yezdānī cihānda bir ferdūñ şānı degüldür. Qad küllü hāzā ve temme.

SONUÇ

Âyînezâde Muhammed Şemseddin-i Sirozî'nin 16. asır şairi Sofyalı Süleymân Rûsûhî'nin şiiri için yazdığı bu şerh, gazel, kaside, şathiyye gibi kısa metinlerin şerhi geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Şerhe konu olan 13 beyitlik şiiri kaleme alan Rûsûhî'nin hayatı, görüşleri ve diğer şiirleri hakkında devrinde meydana gelen tartışmalar da dikkate alındığında Âyînezâde'nin söz konusu şiir için getirdiği yorumlar daha da önem kazanmakta, şairin düşünce tarzı ve inanç dünyası hakkında okuyucuya belli bir fikir vermektedir. Zira şiiri âyet ve hadisleri merkeze alarak şerh eden Âyînezâde'nin gözünden Rûsûhî'yi değerlendirmizde Kınalızâde Hasan Çelebi'nin rafz u ilhad ile suçlayarak yerden yere vurduğu şairin aslında dinine son derece bağlı samimi bir müslüman olduğu ve Âşık Çelebi'nin şairin kimliği ve görüşleriyle ilgili olarak verdiği bilgilerin doğruya daha yakın bulunduğu izlenimi uyanmaktadır.

Mufassal sayılabilecek bu şerhde Âyînezâde'nin şiirdeki müşkül suallere tatmin edici yorumlar getirdiği ve anlaşılması zor olan meseleleri başarıyla açıklığa kavuşturduğu görülmektedir. Eserinde tasavvuf, kelam, fıkıh, tefsir, hadis gibi farklı ilim dallarına ait müktesebâtı konu alan müellifin, bu sahalaradaki birikimini de metne başarıyla yansıttığı söylenebilir. Dil ve üslup özellikleri bakımından orta nesir türü eserler içinde değerlendirebileceğimiz Şerh-i Gazel-i Rûsûhî'nin, muhtevası itibarıyla benzer tasavvufî metinleri anlamada önemli kaynaklardan biri olacağı muhakkaktır.

⁵⁶ Hoca bir kazanç (sonuç) elde ettiğini zanneder, ancak hocanın kazancı zandan başka bir şey değildir.

KAYNAKÇA

- ALTIKULAÇ, Tayyar (1999), "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 551-557.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, (III cilt), İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- CEYLAN, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ELMALI, Sezgin (2016), *Molla Hayâl'nin Kelâmî Görüşleri (Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye Bağlamında)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KILIÇ, Filiz (Haz.) (2010), *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (III Cilt), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- KUTLUK, İbrahim (Haz.) (1989), *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*, (II Cilt), Ankara: TTK Basımevi.
- Münîrî, *Şerh-i Gazel-i Rûsûhî*, 06 Mil Yz A 2927/10.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2002), *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Pervâne Beg Nazîre Mecmû'ası*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 406.
- RİEU, Charles (1978), *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*, Osnabrück: Otto Zeller Verlag.
- ŞAHİN, Oğuzhan (2016), "Rûsûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinânüddîn ile Münîrî'nin Şaire Reddiyesi", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, S. XLVII, .209-248.
- TAŞTAN, Erdoğan (2016), "Mesnevî Şârihi İsmâîl Rûsûhî-i Ankaravî'nin Şiirleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 34, 215-278.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILMAZ, Ozan (2007), "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 9, 271-304.
- YÜKSEL, Ali Osman (1993), *Ulûmul Kur'an Kaynaklarından Cezeri ve Teyyibesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.